

## **FELSEFE DÜNYASI**

2018/ KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 68

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

### **Sahibi/Publisher**

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

### **Editör/Editor**

Prof. Dr. Celal TÜRER

### **Yazı Kurulu/Editorial Board**

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)

Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniv.)

Dr. Öğr. Üyesi M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

*Felsefe Dünyası* yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

### **Adres/Adress**

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenışehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

[www.tufed.org.tr](http://www.tufed.org.tr)

Fiyatı/Price: 35 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

**Dizgi / Design:** Emre Turku

**Kapak Tasarımı / Cover:** Mesut Koçak

**Baskı / Printed:** Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 384 34 35-36 (Pbx) Fax: 0 312 384 34 37

Basım Tarihi : Aralık 2018, 750 Adet

# HİKMET, FELSEFE VE METAFİZİK İLİŞKİSİ -İLAHİYAT FAKÜLTELERİNDE İSLAM FELSEFESİ ÖĞRETİMİNE DAİR BİR YAKLAŞIM-

*Felsefe Dünyası* Dergisi, Sayı: 68, Kış 2018, ss. 58-67.

Hakemleme: 28.09.2018 | Kabul: 06.11.2018

Mevlüt UYANIK\*

## Takdim

Felsefe, yaşadığımız sorunlara dair “kaygılarımızı paylaşmak”, bunlara çözüm önerileri üretmek veya mevcut çözüm önerilerini tutarlılığını test etmeye yarayan hazır bulunuşluk sağlayarak alternatifleri çoğaltmaktır. Bu açıdan felsefe bir “hayat tarzı” olarak değerlendirilebilir. Bunun için de bilgelik sevgisi (Philosophia) ancak insanlığın fikri birikimini rasyonel, eleştirel ve mukayeseli okumalarla edinilebilir. İşte bu nedenle kendileri ölü ama fikirleriyle daima canlı olan dünya tarihinin seçkin zekâlarıyla birlikte yoldaş olmayı önemsiyoruz. Farklı zaman ve mekânlarda farklı dillerde yazan bu insanların eserlerini okumak ve okutmak, bu yoldaş olma süresince söyleşmek, sohbet etmek, fikirlerinden istifade etmek demektir. Bu nedenle insanlığın seçkin zekâları beşikten mezara kadar olan ilim yolculuğumuzun köşe taşlarıdır. Eserleriyle herkese bir şey söyler; on yıllar geçse de okunur ve artık dünyanın her tarafında farklı kültürlerde yetişen insanlara hitap etmeyi başardığından dolayı “klasik” diye nitelendirilir.<sup>1</sup> Bu seçkin zekâlardan her birini önemli bir “yol başçı/önder” olarak görüyoruz.

Bu bağlamda “İlahiyat Fakültesinde İslam Felsefesi Öğretiminde Peygamberimizle Yoldaş Olma” ve O’nu “felsefe öğretiminde yol başçı” görme imkanını müzakere ediyoruz.<sup>2</sup> Bu hususta hareket noktası olarak gördüğümüz bir hadisi/sözü şudur.

\* Prof. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis yay. Ankara 2012, s.6-10,15-16

2 Mevlüt Uyanık, “Felsefe Öğretiminde Peygamberimizle Yoldaş Olmak”<http://www.haberlotus.com/felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yolda-yoldas-olmak/> 09/12/2017 <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/2889-felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yolda-s-olmak;> <http://www.enpolitik.com/kose-yazisi/1784/felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yoldas-olmak.html> 2017-12-10 . Gençlerimizin Din-Kültür Ve Kimlik İlişkinsini Kurgulamasında Peygamberimizin “Bir Sosyal Model” Olarak Sunumu Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sünnet’in Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü” (11-12 Mayıs 2007) Konya, İlahiyat Fakültesi Derneği yayını, Konya. 2008, s.77 vd

## Hadis-i Şerif

Hz. Muhammed (sav) şöyle demiştir: La hasade illa fi'sneteyni: Raculun atahu'llahu malen fesellatahu/fsullita ala heleketihi fi'l-hakkı; ve raculun atahullahu'l-hikmete fehuve yacdî biha ve yuallimuha". Buhari ve Müslim'in rivayet ettiği bu hadis, "muttefukun aleyh"dir.

"Mütercim H.Erdem, bu metni "Yalnız iki haslet gıpta edilemeye değer. Bunlarda, Allah'ın kendisine ihsan buyurduğu malı hak uğrunda sarf ve infaka muvaffak olan kimse ile Allah'ın kendisine vermiş olduğu ilim ve hikmetle hükmeden ve onu halka öğreten adam" olarak çevirmiştir.<sup>3</sup> Bizim çevirimiz ise şöyledir: "Şu iki niteliğe sahip insana ancak gıpta edilir. (Hased edilmez) Allah'ın kendisine verdiği malı Hak yolunda harcayan kişiye ve Allah'ın kendisine verdiği hikmet ile yaşayan, ona uygun davranan (yacdî biha) ve onu öğretenedir." Metni okuyup yorumlarken, Arapça özelliklerine dikkat edilmezse hased etmek ile gıpta etmek arasındaki farklılık yanlış anlamalara yol açabilir. Hased, Arapça'da mecazi olarak "gıpta" manasında da kullanılır. Burada iki kişiye Allah'ın verdiği nimeti kendinize de verilmesini istenilebileceği belirtilmektedir. Yalnız burada gıpta etmek ve istemek, başkasındaki verili durumun giderilmesini talep etmemek kaydıyla geçerlidir.<sup>4</sup>

Biz buradaki "Hikmet" kavramını insanlığın bütün birikimi; yani felsefe tarihi olarak anlıyoruz. ed-Din'in farklı zaman ve mekânlarında farklı dil ile farklı kavimlere gönderilen (akıl doğrusu olan) ilkelerinin hayata geçiriliş şekillerini, yol ve yöntemlerini (olgusal doğru tasavvurları olarak şeriatleri) kronolojik olarak mukayeseli ve eleştirel bir şekilde okumaya "teorik/nazari felsefe", bu bilgilenmeye uygun olarak yaşamayı da "pratik/ameli felsefe" denir.<sup>5</sup> Hadis-i şerifteki "Hikmet" terimini niçin böyle anladığımızı temellendirelim:

3 Muhyiddin-i Nevevi, Rizazü's-Salihin, çev. H.Hüsnü Erdem, DİB, Ankara. T.y. 7 baskı, 3.cilt, s.2. hadis no:1406. Krş. Buhari, İlim/15; Zekat/5, Ahkam/3, İ'tisam/13, bkz Kütüb-i Sitte: Tercüme ve şerhi: İbrahim Canan, Akça yay. Ankara 1989, c.6, Hadis no:1662. s.323. Bu hadis, Buhari'de "İlim ve Hikmette Gıpta Etmek" bölümünde 15 nolu hadis olarak yer almakta olup metindeki tek değişiklik "sullita" diye yazılmıştır. Mehmet Sofuoğlu, Sahihi Buhari ve Tercemesi, Ötüken neşriyat, İstanbul. 1987, cilt 1. s.233. Kendi çevirimi yaptıktan sonra istişaresi için İclal Arslan hocama teşekkürlerimi sunarım.

4 Bu isteme haline Arapça'da "münafese" denir ki Türkçe'ye "yarışmak" diye çevrilebilir. Özellikle ibadet hususunda istenilir ve övülür bir durumu gösterir. Mutaffin suresi 26 ayetindeki "vefi zâlike fe'l-yetenâ-fesi'l-mutenâfisûn" iyi işler için yarışanlar (işte bunun için) yarışınlar" bu hususa işaret eder. Buradan hareketle iyi eylemlerde yarışmak esas alınırken, kötü işlerde yarışmak diye bir şey yoktur. Dolayısıyla Allah'ın kendisine verdiği mal ve mülkü Hak yolunda harcayan ile kendisine verilen hikmete uygun davranan, ona göre yaşayan ve kötü işlerden uzak duran kişiye duyulan gıpta ve özlemden daha büyük bir nitelik olamaz.. Kütüb-i Sitte: Tercüme ve şerhi: İbrahim Canan, Akça yay. Ankara 1989, c.6, s.323-324

5 Mevlüt Uyanık, Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak, "İslam Felsefesi: Teşekkül Dönemi, M.Uyanık, Aygün Akyol, Elis yay. Ankara.2017,s.22; Uyanık, Akyol, Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak Projesinin Hareket Noktası Olarak Farabi ve İhsau'l-ulum Adlı Eseri", Farabi, İlimlerin Sayımı, Elis yay. Ankara.2017, s.28-29

## Hikmet Terimi

Öncelikle “Hikmet” kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını incelersek, kavram haline dönüşmesindeki aşamaları görebiliriz. Kavram, bir nesnenin/olgunun zihinsel tasviridir, fikir/idea denilen budur. O nesneye/şeye dair kullandığımız sözcükler veya tarifini yaptığımız kelime/terim ile ifadesine kavram denir. Dolayısıyla terim, dil ile bir simge, bir kavrama işaret eden semboldür. Fakat kullanılan kelime ve terimlerin kendisi kavram değildir. Kavramlar terim ve dildeki kelimelerden farklıdır. Dolayısıyla çeşitli terimler aynı kavramı ifade edebildiği gibi bir kelime de çeşitli kavram manası verebilir. <sup>6</sup> Peki, bu tasavvurun tasdik edilmesi, doğrulanıp veya yanlışlanması nasıl olacaktır?

Terim kavrama dil yoluyla işaret eder ve onun anlamını çağrıştırdığına göre bu işlevi ortaya konulması ancak kavram-önerme ilişkisiyle mümkün olabilir. Çünkü kavram, tek kelime ile işaret edilen bir tarif olduğuna göre, böyle bir tanım önermeyi gerektirir. Bu da kavramın veya bir veya birden çok önerme ile ifade edilen şeyin, bir tek söz/terim ile anlatmaya yarayan çok kısa bir şey olduğunu gösterir. <sup>7</sup>

Buna dair mantıksal tartışmalar yapılmıştır, burada vurgulamak istediğimiz husus kavram ile önerme/hüküm çoğu kez birbirine karıştırılmaması gerektiğidir. Önerme/hükümlerin tek başına bir anlamı bulunduğu halde, kavramlar yalnız başına bir anlama sahip değildir. Kavram ancak bir önerme, bir hüküm içindeki işlevi ile varlık kazanır. Kavramların yalnız başına bir anlamı bulunmamasının nedeni, onlarda tasdik veya inkâr özelliği bulunmamasından dolayıdır. Nitekim bir kavramın bir önerme içinde özne veya yüklem olarak yer almadığı süreç ne doğru, ne de yanlıştır. Doğruluk ve yanlışlık kavramların değil, önermelerin özelliğidir. <sup>8</sup>

Bu, dil felsefesine dair girişten sonra hikmet, Ha-ke-me” kelimesinden türetilmiş bir mastardır. Bir şey hakkında hükmetmek, karar vermek demektir. Hikmet de feraset ve basiret sahibi olmak, bilgelik anlamlarına gelir. Hikmet, düşünce gücüne ait bir fazilet olarak tasvir edilmiş; varlıktaki sebeplerin ve özellikle de en son sebebin bilgisine sahip olmak şeklinde tanımlanmıştır.<sup>9</sup> Islah maksadıyla bir şeye engel olmak, iyiliğin elde edilmesine çalışmak, idare etmek, hükmetmek, tahakküm etmektir. Buradaki hâkim, iyiliğin temini için kötü bir şeye engel olmaya karar veren kişidir. Ayrıca ilim

<sup>6</sup> Necip Taylan, Mantık: Tarihçesi, Problemleri, İfav yay. İstanbul.1996, s.73

<sup>7</sup> Taylan, Mantık, s.74

<sup>8</sup> Taylan, Mantık: s.75

<sup>9</sup> Cemaleddin İbn Manzur el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sâdir, 3. Baskı, Beyrut 1414, c. 12, s. 140.

Hikmet, Felsefe ve Metafizik İlişkisi - İlahiyat Fakültelerinde İslam Felsefesi Öğretimine Dair Bir Yaklaşım ve derin kavrayış sahibi olmaktır. Bu anlamda insanın, mevcudatın hakikatlerini bilip hayırlı işleri yapmak sıfatıdır.<sup>10</sup> Bu bağlamda hikmet, terim olarak önce Nübüvvet (peygamberlik) anlamında kullanılır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ ona (Dâvûd aleyhisselâma) saltanat ve hikmet verdi<sup>11</sup> denilir. Ayrıca "Daha önce apaçık bir dalalet içinde bulunuyorlarken, Allah Teâlâ içlerinden, onlara, âyetlerini okur, (îtikâd, amel ve ahlâk bakımından) onları tertemiz yapar, onlara Kitabı (Kur'an-ı Kerimi) ve hikmeti öğretir bir peygamber gönderdiği gibi mü'minlere büyük bir lütûfta bulunmuştur."<sup>12</sup> ayeti de bu anlama işaret eder. Ayrıca "Biz, Âl-i İbrâhim'e kitab ve (ondan ayrı olarak) hikmet verdik"<sup>13</sup> ayetinde görüldüğü üzere bir de ledunni/manevi bilgi anlamında bir hikmet'ten söz edilir.

İkinci olarak sözlük anlamına uygun olarak hikmet, "Faydalı ilim"e işaret eder. "Hikmetin başı Allah korkusudur" ve "Hikmet, mü'minin kaybettiği maldır. Nerede bulursa alsın." sözleri ile bu kastedilir. Üçüncü anlamı Edep, ahlâk ve nasîhat ile ilgili güzel sözlere denilir. Bu anlamda hayatın uygulamalı davranış kurallarını belirleyen, insana yapması veya yapmaması gereken ahlak kuralları oluşturur. Bu çerçevede, İsrâ Suresinde belirtildiği üzere, Allah'ı birlemek ve ona ibadet etmekten başlar. Ana babaya iyilik, yakınların, yetim ve yoksulların haklarını vermek, malını ölçülü harcamak, yetim ve düşkünlere mallarına dokunmamak, sözünde durmak, işlemlerinde adaletli olmak, hak ve vazifeleri riayet etmek, tecessüste bulunmamak, kendisini ilgilendirmeyen hususların ardına düşmemekten yürürken böbürlenmemeye kadar bir dizi sosyal davranış ilkelerini içerir. Velhasıl "hikmet, inancın gereği olarak edinilmiş bilgilerin eyleme geçirilen davranış kurallarıdır."<sup>14</sup>

## Hikmet, Felsefe ve Metafizik İlişkisi

Bu bilgiler ışığında Müslüman filozofların hikmet terimini önceleyerek düşünme eylemlerini, pratiğe geçirme çabalarını hikmet diye nitelendirmelerinin gerekçesi ortaya çıkar. Nitekim İslam Felsefesinin teşekkülünde önemli role sahip olan Ya'kûb b. İshak el-Kindî'ye göre insanın amacı mutlu (huzurlu ve verimli) bir hayat yaşamak, bunu engelleyen her türlü tutum ve davranıştan uzak durmaktır.

10 Aygün Akyol, M. Uyanık, İ. Arslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, Elis yay. Ankara 2016, s. 144, 145. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, Elis yay. Ankara.2014, s.55

11 Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 2/251.

12 Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Suresi 3/164)

13 Kur'an-ı Kerim, Nisâ Sûresi 4/54. Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.55

14 Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi 17/23-29; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.55-56

Bunu temin edecek olan da *hikmetlerin hikmeti*, sanatların en üstünü olan felsefedir. Çünkü felsefe, insanın kendini bilmesini sağlayan bilgileri verir. Diğer filozoflar da onu takip ederek felsefeyi “kendini bilen insan Rab-bini bilir, gücü yettiğinde onun fiillerine benzer davranışlarda bulunmaya çalışması açısından önemser. Çünkü nefsinin felsefe ile disipline eden kişi, akli, ruhi, ahlaki etkinliklerde bulunur, olgun/kâmil biri haline gelir.<sup>15</sup> İbn Rüşd’e göre bu “düşünen nefsin nihai kemale ulaşınca kadar yetkinleşmesidir.” Dolayısıyla bu ilim fayda bakımından en üstüne derecede olmalıdır. Çünkü onun bilgisi sayesinde uzak sebepler ile varlıkların bilgisi elde edilir ki bu insan bilgisinin nihai amacıdır.<sup>16</sup>

İşte tam bu nokta da *felsefe ve metafizik disiplinlerinin alanlarını tespit etme imkânı* ortaya çıkmaktadır. Çünkü “hikmetlerin hikmeti olarak felsefe” ile “felsefeyi “Philo-sophia” yani bilgiseverlik veya bilgelik severlik olarak tanımlaması arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Buradaki bilgelik terimini hâkim ve hukemâ yani filozofların niteliği olarak ele alınmakta olup, felsefe için hikmet, filozoflar için “hükemâ” tabirini kullanılmıştır. Nitekim Huneyn b. İshak’ın *Nevâdiru elfâi’l-felâsifeti’l-økemâ ve âdâbü’l-muallimîne’l-udemâ* adlı eserinde de hükemâ filozoflar anlamında kullanılır. Bununla birlikte bir de *hikmetlerin hikmeti olan felsefe* tabiri vardır ki burada başka bir branşına yani metafizik’e işaret edildiği kanaatindeyiz. Kindî’nin felsefenin en yüksek seviyesi olarak metafiziği “hikmetler hikmeti” olarak adlandırmasından hareketle bunu söylüyoruz.

Bu “farkı” fark ettiğimizde *Felsefenin Teoloji’den yani Kelam’dan farkı da belirginleşir*: İlahiyat/teoloji “tabii varlıkların ilk illeti, illetlerin illeti, mebdelerin mebdeci olan Allah hakkında araştırma yapar. Bunun yanı sıra bir de diğer ilimlerin mebdeini araştırır İlk/Gerçek Felsefe vardır. Mutlak Hikmet denilen budur. Bu hikmetlerin hikmeti olan Metafizik disiplinine karşılık gelir.

## Hikmetlerin Hikmeti: Metafizik

Felsefi ilimler, aklın bilfiil hale gelmesiyle nefsin teorik gücünü yetkinleştirmeyi talep ettiğimiz teorik/nazari ilim ile bunları uygulamaya geçirecek ahlakla yetkinleşmesinin talep edildiği pratik/ameli ilimden oluşur. Teorik

15 Kindi, “İlk Felsefe/Kitâb fî’l-Felsefeti’l-Ülâ”, *Felsefi Risaleler içinde*, çev.: Mahmut Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s.1; a.g. mlf., “Risâle fi’l-Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmiha”, *Felsefi Risaleler içinde*, çev.: Mahmut Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s. 67; Ebu Bekir Zekeriya er-Razi, “Kitâbu’s-Sîreti’l-Felsefiyye”, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde*, çev.: Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2003, s. 80; İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, s. 51; Nasireddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsırî*, çev.: Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul 2007, s. 14, 15, 36.

16 İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit, Litera yay. İstanbul.2004, s.6

Hikmet, Felsefe ve Metafizik ilişkisi - İlahiyat Fakültelerinde İslam Felsefesi Öğretimine Dair Bir Yaklaşım - ilimler doğa, matematik ve metafizik olarak üçe ayrılır. Metafizik, Arapça "Ma'ba'de't-Tabia", yani tabiat ötesinde veya tabiat üstünde olan demektir. *el-Felsefet'ül-ula* yani ilk felsefe, ilahiyat ve hikmet diye isimlendirilir. Hikmet hariç hepsi Grek felsefesi merkezli isimlendirmelerdir.<sup>17</sup>

Metafizik hem varlıkta hem de tanımında maddeden ayrı olan şeyleri inceler. Bu açıdan metafizik, fiziksel ve matematiksel varlığın ve bu iki varlıkla ilişkili şeylerin ilk sebeplerinin, sebeplerinin sebebinin ve ilkelerinin ilkesinin incelendiği ilimdir. Bundan dolayı ilm-i ilahi denilir.<sup>18</sup> En doğru, en kesin, en faziletli ilim nesnesine dair araştırma yapan en faziletli ilim de denilen bu ilmin araştırma konusu âlemin ilk sebeplerin bilgisini araştırmaktır. Bu anlamda Hikmet, bazen en üstün bilinen hakkındaki en üstün bilgi, bazen en doğru ve en sağlam bilgi, bazen de "bütün varlıkların ilk sebeplerinin bilgisi olarak tarif edilir.<sup>19</sup>

Bunu teolojiden ayıran özelliği "Allah'ın bu ilmin matlubudur, ama mevzuu değildir." İbn Sina, bir ilmin konusu ile gayesi/matlubu arasında ayırım yapar. Allah'ın varlığının bu ilmin konusu olmamasının gerekçesi, her ilmin konusu varlığı o ilimde kabul edilmiş (aksiyom/müselleme) bir şey olmasından dolayıdır. İlim, ancak onun yani konu olarak alınan hallerini inceler. Buradan kasıt şudur. Hiçbir ilim kendi mevzusunu ispatlayamaz, çünkü bu ispatın başlangıcı olarak daha üst bir başlangıç noktasına ihtiyaç ve daha üst bir ilime ihtiyaç duyar. Dolayısıyla mevcut olarak mevcut, bu ilmin başlıca konusudur. (el-mevcut bima huve mevcud) Zira bu mevcudun özelliklerinin incelenmesi, aynı zamanda onun mebdelerinin de incelenmesidir. Üstelik söz konusu mebde/ilke mevcudun tümünün mebdei/ilkesi değildir, çünkü bu durumda kendisinde mebdei olması gerekirdi, hâlbuki bu muhaldir. Mevcudun tümünün mebdei yoktur. Söz konusu mebde sadece malul varlığın mebdeidir. İbn Sina bu şekilde sonsuz bir sebepler silsilesi tuzağından kaçmaya çalışır.<sup>20</sup>

Hikmet terimi dışındaki isimlendirmelerin Grek düşüncesi merkezli olması hususunu, Müslüman filozofların bu geleneği "Muhammedi öğreti" açısından yorumlayarak yeni ve özgün bir felsefe ortaya koyma çabalarını

17 Charles Guenegaund, "Metafizik, "İslam Felsefesi Tarihi, edit. S. H. Nasr, O. Leaman, çev. Ş. Öcal, H. T. Başoğlu, Aç yay. İstanbul.2007, c.3, s.12; Aygün Akyol, *Şehrezûrî Metafizigi*, Araştırma Yay., Ankara 2017, s. 23.

18 İbn Sina, *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik I*, çev.Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera yay. İstanbul.2004, s.2, İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, s.2

19 İbn Sina, *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik I*, çev.Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera yay. İstanbul.2004, s.3

20 İbn Sina, *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik*, s.4. Charles Guenegaund, "Metafizik, "İslam Felsefesi Tarihi, edit. S. H. Nasr, O. Leaman, çev. Ş. Öcal, H. T. Başoğlu, Aç yay. İstanbul.2007, c.3, s.13-14, Kutluer, "Hikmet" maddesi, TDVİA, yıl: 1998, cilt: 17, sayfa: 503-511

çok önemsiyoruz. Nitekim *İslam Felsefesi* modern bir terimdir; ancak klasik dönemde “Hikmet” kavramıyla sunumu genel anlamda ed-Din olarak İslam yani Hz. Âdem’den itibaren bilgilene sürecini, özel anlamda eş-Şeria olarak İslam arasındaki içlem ve kapsam ilişkisini kurmakla insanlığın fikri birikimindeki sürekliliği temin etmiştir.

Bu bağlamda sürekliliği ifade eden diğer kavramların da İslâm öncesi dönemde önceki öğretiler (şariatler) olan İsevilik ve Museviliğe girmeyip Hz. İbrâhim’in tebliğ ettiği dine tâbi olanlara verilen isim olarak kullanılan “Haniflik”<sup>21</sup> terimi öne çıkar. Buna ilaveten “yürürlükten kaldırıldığına veya yürürlükte bırakıldığına dair delil bulunmayanlar” anlamındaki “Şer’u men kablena”<sup>22</sup> teriminin ayrıca analiz edilmesi gerekir. Çünkü özellikle fıkıh ilminde dinî bir delil olarak kabul edilen “**şer’u men kablenâ**”, mutlak hakikat anlamında bütün dinlerde rastlanan “hikmet” veya “ulûmü’l-evâil” tabirleriyle eş anlamlı olarak kullanılması önemlidir.<sup>23</sup>

Bu sürekliliği sağlayamazsak, Kadim Hint, Fars, Babil, Mısır, Grek ve Helenistik felsefi verilerini “Hikmet”le özdeşleştirme durumu ortaya çıkar ki; Mutlak veya Külli İlim denilen Metafizik (her gerçeğin sebebi olan İlk Hak’ın ilmi) olan felsefi birikimi birbirine karıştırma riski ortaya çıkar.<sup>24</sup> Bundan kastımız yukarıda belirttiğimiz üzere, “hikmetlerin hikmeti olarak felsefe” ile “felsefeyi “Philo-sophia” yani bilgiseverlik veya bilgelik severlik olarak tanımlaması arasındaki nüans kaybolur.

Bu nedenle olsa gerek hikmet, Kindi’den itibaren düşünme gücünün fazileti olarak ifade edilegelmiştir. Burada elde edilen hikemi bilgi yani bilgelik, külli varlıkların hakikatini bilme ve bu bilgiyi hakikat doğrultusunda gerektiği gibi kullanmak olarak tanımlanmaktadır.<sup>25</sup> Nitekim İslam Ahlak Felsefesinin önde gelen düşünürü olan İbn Miskeveyh de, hikmet, düşünen ve ayırt eden nefsin bir fazileti olarak görür. Hikmetin kapsamına giren akletme, çabuk kavrama, anlama, zihin açıklığı ve kolay öğrenme erdemlerine

21 Bkz. Şaban Kuzgun, Hanif” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. yıl: 1997, cilt: 16, sayfa: 33-39. Bu bağlamda Peygamberimize ilk vahiy geldiğinde eşi Hz. Hatice’nin amcasının oğlu, olan Mekkeli hanîflerden olduğu bilinen Varaka b. Nevfel b. Esed el-Kureşî (ö. 610 [?]) götürdüğü malumdur. Bün-yamin Erul. “Varaka b. Nevfel” maddesi. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 2012. C.42, s. 517-518

22 İbrahim Kâfi Dönmez, “Şer’u men Kablenâ” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.2010, cilt: 39; sayfa: 15-18

23 Ömer Faruk Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.2001, **cilt: 23; sayfa: 195**

24 Uyanık, Aygün Akyol, İslam Ahlak Felsefesi, s.54-55

25 Kindi, “Taripler Üzerine”, *Felsefi Risaleler içinde*, çev.: Mahmut Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s.1; a.g. mlf., “Risâle fi’l-Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmiha”, *Felsefi Risaleler içinde*, çev.: Mahmut Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s. 71. Uyanık, Akyol, İslam Ahlak Felsefesi, s.83-84



Hikmet, Felsefe ve Metafiziklikisi-İlahiyat Fakültelerinde İslam Felsefesi Öğretimine Dair Bir Yaklaşım-  
sahip olunca kişi buna uygun da davranır. İlahi ve insani olayları bilmek olan hikmete sahip olan kişi, fillerinden hangisinin yapılması ve hangisinin ihmal edilmesi gerektiğini bilir.<sup>26</sup>

## Sonuç

Bu bilgiler ışığında hadis-i şerifte geçen “yacdî biha” “Allah’ın kendisine verdiği hikmete göre yaşayan ona uygun davranan diye anlıyoruz. Çünkü “hükmetme”, hâkimlik yapan ya da böyle bir durumda olan için kişi daha geçerli bir terimdir. Hâkim niçin verdiği hükmü öğreterek uygulasin ve kendi de tatbik etsin ki? Ama Hz. Âdem’den itibaren gelen ilahi bilgileri hayata geçirmeye çalışan bütün önderlerimiz/yol başçılarımız, kendilerine verilen hikemi bilgiyi hayata geçirmişler, ona uygun yaşamışlar ve yaşanmasını için örnek/öncü olmuşlardır.

Velhasıl bize göre, Peygamberimizin fiili, kavli ve takriri uygulamaları günümüze ne söyler diye düşünmek, yaşayan sünnet olarak görmek, O’nu hikmetin yol başçısı/önderi olarak nitelemek demektir. Çünkü “O öğreterek uygulayan kendi de tatbik eden” seçkin örnek bir insandı. Vahiy öncesi hayatı halk içinde daima Hak ile birlikteydi, yani mevcut siyasi/dini yapıya muhalif sivil bir duruşu vardı. Bununla kastımız onun geleneksel olarak Tevhidi çizgiyi koruyan Hanif duruşudur. Sivil muhalif ama barışçı duruşun gereği olsa gerek ki, hâkim yapı toplumsal çatışmaları giderip barışı temin etme vazifesini icra eden Hilfu’l-Fudul cemiyetine üye olarak seçti. Halk içinde daima Hak ile olan Hanif duruşun resmi olarak tescili ve Emin sıfatının kamusal alanda kabulüdür. Bu sıfat, önceki peygamberlere de verilmiş olan Hikmet’in gereğini yapmış olmasının, yani öğreterek uygulayan seçkin bir insan olmasının ifadesidir. İşte bu gerekçelerle “hikmetin yani felsefenin bir hayat tarzı” olduğunu düşünüyoruz.

26 İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak (Ahlaki Olgunlaştırma), çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Ankara.1983, s.24-25, Uyanık, Akyol, age, s.84

## Öz

**Hikmet, Felsefe ve Metafizik İlişkisi****-İlahiyat Fakültelerinde İslam Felsefesi Öğretimine Dair Bir Yaklaşım-**

İslam öğretisine göre Tanrı evreni ve insanı yaratmış, ona dünyada refah, ahirette felahi sağlayacak temel ilkeleri peygamberler aracılığıyla göndermiştir. Bu ilkeleri bireysel ve toplumsal alanda nasıl uygulanacağı gösteren peygamberlerin ilki Hz. Adem; sonuncusu da Hz. Muhammet'tir. İçlem ve kapsam itibarıyla ismini bildiğimiz ve/ya bilmediğimiz bütün peygamberlerin uygulama yol ve yöntemlerini mukayeseli ve eleştirel bir tarzda araştırmaya "hikmet" diyoruz. Peygamberlerin kendilerine gönderilen temel ilkeleri uygulama tekniklerini, bunlarda aşırı yorum ve tahrif olduğu zaman aynı temel ilkelerin yeni bir dil ve formda gönderilme sürecini incelemek insanlığını düşünce birikimini bilmeyi getirir. Bu nedenle biz hikmeti felsefe tarihi olarak alıyoruz. Müslümanlar, Sasani (Çin-Hind) ve Pers ve Bizans (Grek-Latin kültürünü Mezopotomya kültürüyle şekillendiren Helenistik felsefe) ile yüzleşti; kısa süre içinde kendilerine özgü ve yeni bilgi, bilim ve medeniyet tasavvuru oluşturdu.

Bu bağlamda **metnin yakın** amacı düşünce tarihinin seçkin zekalarıyla yoldaş olarak oluşturulan İslam felsefesinin özgünlüğünü, kelamdan ayırıcı niteliğini oluşturan hususları vurgulamaktır. **Metnin uzak hedefi** ise, "hikmet"i felsefe tarihi, "hikmetlerin hikmetini" ise Metafizik olarak görme sürecini İlahiyat Fakültelerinde İslam felsefesi öğretimini peygamberimizin (fiili/kavli/takriri) uygulamalarına dikkat edip onu düşünce tarihinin en seçkin zekâlarından biri olarak görmenin imkanını bir hadis/sözünü merkeze alarak inceleyip müzakereye açmaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Din, Felsefe, İslam, İlahiyat, Hikmet, Metafizik

**Abstract****Wisdom, Philosophy and Metaphysics Relationship****-An Approach to Teaching Islamic Philosophy in Divinity Faculties**

According to the doctrine of Islam, God created the universe and man, and sent the basic principles through the prophets who have explained and implemented these principles in the individual and social sphere which will provide the prosperity (refah) in the world and also the salvation (felah) in the Hereafter. The first of the prophets is Adam; the last one Hz. Muhammad. The same basic principles are sent in a new language and form when there is excessive/over interpretation and falsification in the teachings of the prophets. We call "wisdom" to investigate in a comparative and critical way of the methods of the application of all the prophets whose names we know or do not know. Therefore to examine and investigate this process means the accumulation of thought of humanity. So we call the history of philosophy as a wisdom.

Muslims confronted Sasanian (Chinese-Indian) and Byzantine culture (Hellenistic philosophy that shaped Greek-Latin culture with Mesopotamian culture) in a short period of time, they created an imagination of new and original knowledge, science and special civilization.

In this context, the first aim of the text is to emphasize the specificity of the Islamic philosophy which is formed as a companion with elite and distinguished minds of the history of thought, and to emphasize the difference from islamic theology. The second aim of the text is to discuss "wisdom" as a history of philosophy and to discuss the possibility of seeing the "wisdom of wisdoms" as a Metaphysics. In this context, we will examine the this process through an hadith of our Prophet for teaching of Islamic philosophy in the Faculty of divinity. Because according to us, Hz. Muhammad is one of the most distinguished intellectuals in the history of thought. For this reason, we care/take his words to the center in teaching Islamic philosophy.

**Key Words:** Religion, Philosophy, Wisdom, Divinity, Metaphysics

## Kaynakça

- Aygün Akyol, *Şehrezûrî Metafiziği*, Araştırma Yay., Ankara 2017.
- Bünyamin Erul. "Varaka b. Nevfel" maddesi. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 2012. C.42.
- Cemaleddin İbn Manzur el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sâdir, 3. Baskı, Beyrut 1414, C. 12.
- Charles Gueneguand, "Metafizik, "İslam Felsefesi Tarihi, edit. S. H. Nasr, O. Leaman, çev. Ş. Öcal, H. T. Başoğlu, Açık yay. İstanbul.2007, c.3
- Ebu Bekir Zekeriyâ er-Razi, "Kitâbu's-Sîreti'l-Felsefiyye", İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde, çev.: Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2003.
- İbn Miskeveyh, *Ahlakî Olgunlaştırma*, s. 51; Nasîreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsîrî*, çev.: Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul 2007.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak (Ahlakî Olgunlaştırma)*, çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Ankara.1983.
- İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit, Litera yay. İstanbul. 2004.
- İbn Sina, *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik I*, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera yay. İstanbul.2004.
- İbrahim Kâfi Dönmez, "**Şer'u men Kablenâ**" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.2010, cilt: 39.
- Kindî, "İlk Felsefe/Kitâb fî'l-Felsefeti'l-Ûlâ", *Felsefî Risaleler içinde*, çev.: Mahmut Kaya, İz Yay., İstanbul 1994.
- İlhan Kutluer, "Hikmet" maddesi, TDVİA, yıl: 1998, cilt: 17.
- Mevlüt Uyanık, "Felsefe Öğretiminde Peygamberimizle Yolda/ş Olmak"<http://www.haberlotus.com/felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yolda-yoldas-olmak/09/12/2017> <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/2889-felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yolda-s-olmak>; <http://www.enpolitik.com/kose-yazisi/1784/felsefe-ogretiminde-peygamberimizle-yoldas-olmak.html> 2017-12-10 . Gençlerimizin Din-Kültür Ve Kimlik İlişkisini Kurgulamasında *Peygamberimizin "Bir Sosyal Model " Olarak Sunumu* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sünnet'in Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü" (11-12 Mayıs 2007) Konya, İlahiyat Fakültesi Derneği yayını, Konya. 2008.
- Mevlüt Uyanık, *Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak, "İslam Felsefesi: Teşekkül Dönemi*, M.Uyanık, Aygün Akyol, Elis yay. Ankara.2017.
- Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis yay. Ankara 2012.
- Muhyiddin-i Nevevi, *Rizazü's-Salihin*, çev. H.Hüsnü Erdem, DİB, Ankara. T.y. 7 baskı, 3.cilt, s.2. hadis no:1406.
- Necip Taylan, *Mantık: Tarihçesi, Problemleri*, İfav yay. İstanbul.1996.
- Ömer Faruk Harman, "İsrâîl (Benî İsrâîl)" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.2001, cilt: 23.
- Şaban Kuzgun, "Hanîf" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. yıl: 1997, cilt: 16.